

ŞEHİR, TARİH, SOSYOLOJİ: KORKUT TUNA'NIN ŞEHİR YAKLAŞIMI

Oya Okan*

Özet: Korkut Tuna'nın *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme* başlıklı çalışması, bu yazının ana konusudur. Sosyoloji biliminin kent/şehir ile olan ilişkisi kuruluşundan beri sürmektedir. 19. Yüzyıldan itibaren toplumların sorunlarının değişmesi ile, kent/şehirlerde görünür hale gelen bu sorunlara yönelik kuramsal ve ampirik çalışmalar yapıldı. Türk sosyolojisinde de kent/şehir çalışmaları Batı'daki örneklerine benzer biçimde gelişti. Kent, kentleşme, kentleşme süreçlerinin okunması 'modernleşme' temelinde yürüdü. Türkiye'de kent/şehir çalışmaları ve araştırmaları farklı disiplinlerin konusu oldu. Bu farklılık ve çeşitlenmenin yarattığı bilgi birikiminin olumlu sonuçlarının yanı sıra yaklaşımlardaki ortaklık, Tuna'nın çalışmasını özellikli kılar. Tuna'nın çalışması şehirlerin ortaya çıkışını tarihsel bir bütünlük içerisinde ele almasıyla farklıdır. Çalışmanın geniş özetinin verildiği bu yazı, onun 'sistemleştirme denemesi'nin hatırlanmasını ve özgün yerinin belirlenmesini amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji ve kent, Türk Sosyolojisi ve kent, tarihte ilk şehirler, Doğu ve Batı şehir örgütlenmesi.

City, History, Sociology: Korkut Tuna's Approach to The City

Abstract: The subject of this paper is Korkut Tuna's book which is titled as *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*. Relation of sociology with cities and urbanism can be traced back to its foundations. As the social problems that became more visible in cities changed since 19. century, theoretical and empirical studies regarding the subject has been done. Urban studies in Turkish sociology evolved in a similar line as in the West. Analysis of urbanisation and urban life was conducted on the basis of *modernisation* in Turkey. Urban studies, as in the West, became the subject of different disciplines. Among the similarities of the other approaches and perspectives, that initiated the accumulation of knowledge on urban and urbanism, Tuna's work gains its uniqueness by his historical approach on emergence and dissemination of cities. As the extended summary is given in the paper, his efforts of *sistematisation attempt* deserves to be put on the agenda.

Key Words: Sociology and city, Turkish sociology and city, emergence of cities, organization of cities in the West and the East

Şehirler tarihte ve günümüzde bazı önemli toplum ilişkisi ve başarılarına bağlı olarak ortaya çıkmış, üretimin,

* Yard. Doç. Dr., İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Sosyoloji Böl.

yönetimin ve bunlara bağlı faaliyetlerin örgütlendiği toplum birimlerinden bir tanesidir.

Ait oldukları toplumların genel gidişatına paralel olarak ortaya çıkmakta, gelişmekte, gerilemekte ve yok olabilmektedir. Bu gelişmelerde toplum içi olduğu kadar toplumlararası ilişkilerin de şehirler üzerinde doğrudan etkisi olduğu açıkça bellidir.¹

Bu yazı, günümüzden yirmi üç yıl önce yayınlanmış olan Korkut Tuna'nın *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*² başlıklı çalışmasını geniş bir biçimde yeniden tanıtmayı amaçlıyor. Bu amaca yönelik olarak öncelikle sosyolojinin ortaya çıkışında kent/şehirle bağlantı ve ilgisinin yönü, ardından Türkiye'de sosyolojinin anlamı üzerinden kent/şehir konusundaki ana çizgisi belirlenecektir. Yazının ilk bölümü, Tuna'nın çalışmasının tanıtılması ve değerlendirilmesine hazırlık mahiyetinde okunabilir. Kent/şehir, kentleşme-kentileşme, kent-şehir tarihleri konularında yapılmış ve yapılmakta olan çok sayıda nitelikli çalışma ve araştırmanın Türkiye'de kent/şehir alanına sağladığı bilgi birikimi ve sorunların çözümüne katkıları göz ardı edilmemelidir. İfade ettiğim gibi, amaç, kent/şehir alanındaki oldukça geniş literatürün içerisinde -özellikle yayımlandığı dönemde-, Tuna'nın bütünlüklü bir 'sistemleştirme denemesi'ne yönelik çabasını ortaya koymaktır. Şehirlerin ortaya çıkış ve yaygınlaşma süreçlerini tarihsel bir temel üzerinden ele alarak kavramlaştıran Tuna'nın çalışması yazının ana konusudur.

Sosyoloji ve Kent/Şehir Kuramının İlk İfadeleri

Sosyoloji, 19. yy'da diğer bilim dallarının yanında, kendine bir alan belirlemiş, yeni toplumsal durumu, düzeni/düzensizliği anlama, açıklama ve çözümlenme iddiasında olmuştur. "Sosyoloji (...) ağır toplum sorunları nedeniyle çalkantılar içinde olan Batı toplumunun kavrayışının bilgisi olduğu gibi, yeni Batı bilincinin, modern zamanlardaki Batı bilincinin de temelini oluşturacaktır."³ 'Ağır toplum sorunları ve çalkantılarının' nedeni yeni toplumsal düzendir. Sanayi üretiminin ve hızlı kentleşmenin belirlediği yeni toplumsal düzen, sorunlara yol açmakla birlikte aynı

¹ Korkut Tuna, "Feodalizm Tartışmalarında Yeni Bir Ele Alış Denemesi: Feodal Düzen ve Şehir", *Yeniden Sosyoloji*, İstanbul: Kara Kutu Yayınları, 2002, ss. 277-310, s.299 (ilk yayın: *İÜEF Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 1. Sayı, 1988-1989, ss. 197-222)

² Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1987.

³ Recep Ertürk, "Sosyoloji Üstüne", *İÜEF Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 7. Sayı, 2004, ss. 155-165, s. 160.

zamanda Batı toplumlarının büyük dönüşümünün de düzenidir. Ekonomik, toplumsal ve siyasi anlamda, geleneksel olanın dışında gelişen değişim/dönüşümün bilgisi ve bilinci de geleneksel olandan farklıdır. Yeni düzenin, kurgulanan toplumun bilgisi, Batı toplumunun kendini merkeze alan ve bu merkezin odağından bakarak geleneksel-modern, tarımsal-endüstriyel, köleci-özgür, kırsal-kentsel, ileri-geri nitelermeleri üzerinden sistemleştirilmiştir.

Sosyolojinin kurulduğu dönemde, "(...) mevcut kaygı ve baskılarla bilimin aradığı tümelik ve genel-geçer açıklayıcılık gibi beklentilerin etkisiyle eldeki mevcut olay ve bilgiler (...) genelleştirerek açıklama biçimlerine ulaşılma"⁴ istenmiştir. Sosyoloji Biliminin kurucu babaları Durkheim, Marx ve Weber Batı toplumlarının sanayi-kent aşamasına değin geçirdiği evreleri sistemleştirerek modern toplumun, endüstriyel kapitalizmin, evrensel ve mutlak bir modelini oluşturma paydasında birleşirler. Evrensel olarak kurulan ve sunulan modelde, gelişmenin ana motoru endüstriyel üretimdir. Bu gelişmeyi sağlayan; yeni toplumsal yapının/düzenin temeli olan unsurlar da yani zenginliği üretenlerle örgütleyenlerin birarada bulunduğu fiziki alanlar kent bölgeleridir. Sanayi üretiminin merkeze alındığı açıklamalarda, kentler endüstriyel faaliyetlerin gerçekleştiği, kırlardan başkalaşmış, ayrılmış, yeni/farklı olanın yaşandığı yaşatıldığı bölgeler olarak yer almıştır. Dolayısıyla sosyoloji başlangıcından itibaren kentin, endüstri kentinin bilimidir. Bu bağlamda sosyolojinin kente ilgisi kapitalizmin doğuşu ve gelişmesine kaynaklık eden ana damar oluşu nedeniyledir.

Endüstri kentlerinin –endüstri toplumu- yapısı ve işlevleri temelinde toplum kuramını oluşturan Durkheim, "toplumsal evrim sürecinde (...) işbölümünün yarattığı karşılıklı bağımlılık olgusu çerçevesinde bireylerin ve kurumların bütünleştiği büyük, modern, farklılaşmış endüstriyel toplumlar"⁵ı 'organik dayanışma' kavramı üzerinden evrenselleştirir.

Marx endüstriyel kenti, kır-kent karşıtlığı bağlamında, kapitalist üretim biçiminin gerçekleştiği, bu anlamda sınıf çelişkilerinin keskinleştiği ve sınıf bilincinin gelişerek nihai aşamaya evrilmeye ana unsur olarak olumlar. Batı kentlerinin özgünlüğünün sebebi, diğerlerinin sahip olamadığı, kapitalist üretim tarzıdır.

⁴ Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Bir Deneme*, s. 2.

⁵ Whitney Pole, "Emile Durkheim" Rob Stones (hız), *Sosyolojik Düşüncede İz Bırakanlar*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2008, ss. 76-90, s.80.

Weber'in 'ideal' kent modeli Batı kentidir. Ona göre Doğu'da kent ve kentsel topluluk yoktur. Kent, kapitalizme temel dayanağını veren 'protestan ahlak'ı ve 'rasyonalizasyon' kavramlarıyla açıklanabilecek bir örgütlenme biçimidir.

Her biri yeni toplumsal düzeni anlama, açıklama ve sistemleştirme aşamalarında kuramlarına temel aldıkları kurum çerçevesinde kentleri de değerlendirirler. Kısaca, endüstriyel Batı kentlerinde ortaya çıkan yeni durumun, toplumsal yapının çözümlenmesi meselesi üzerinden hareket ederler. Her üçü de değişimin ve dönüşümün genel teorisini kurarken insanlığın/uygarlığın tarihini Batı toplumları üzerinden okurlar.

"Modern Avrupa şehrinin yüzlerce yıllık bir geçmişi vardır; buna karşılık Amerikan şehirlerinin ancak birkaçı ondokuzuncu yüzyılın gerisine uzanır."⁶ Dolayısıyla Avrupa'da üretilmiş kuramlar büyük ölçüde toplumların (tedricen) ulaştıkları bir gelişme sürecinde geldikleri noktayı; kıta Avrupası kentlerinin ekonomik, toplumsal ve siyasi düzenini, kentlerdeki yaşam biçimlerini ortaya koyma amacıyla olmuşlardır.

Amerika'da sosyoloji çalışmalarına baktığımızda ise, 20. yüzyılın başlarından itibaren büyük kentlerde, özellikle Chicago kentinin hızlı büyümesinin ardından gündeme gelen sorunlarla baş etmenin araçlarını üretme yolunda çabaların öne çıktığı gözlemlenmektedir. "Ekolojik yaklaşımın temellerinin atılmış olduğu ilk çalışmalarda, insan eliyle yaratılmış çevrenin de incelenmesinin gerekliliği savunulmuş (...) bu amaç çerçevesinde yürütülen çalışmalar, nüfusun dağılımını, yerleşim yerlerini, iş ve ticaret bölgelerini, kurumları v.b. her türlü insan ürününü kapsayabilecek nitelikte haritaların hazırlanmasına dayanmıştır"⁷

Chicago kentinin sorunlarının üzerinden gerçekleştirilen çalışmalar sosyoloji literatüründe 'ekolojik', 'sosyal psikolojik', yaklaşımlar olarak değerlendirilmekte, bu yönleriyle de kuramsal çalışmalardan ayrı, farklı bir yaklaşım gibi belirlemektedir. Dönemin güncel sorunları üzerinden üretilen bu çalışmaların özgünlüğü, özellikle belli bir kentte oluşan, ekonomik ve sosyal yapı değişiminin nedenleri ve sonuçlarına odaklanmasının yanısıra literatürde kent sosyolojisinin özel bir alan olarak ifade edildiği ilk çalışmalar olarak yer almasından kaynaklanmaktadır.⁸

Kentlerde yoğunlaşan nüfus, nüfusun karmaşık yapısı, karmaşık yapıdaki nüfusun kent mekanında içiçeliği, mekanın kullanım biçimleri, mekanın genişlemesi ve bu çerçevede mekanın fiziki kullanımında ortaya çıkan sorunlara yönelik

⁶ Don Martindale, "Şehir Kuramı" Ahmet Aydoğan (hızr), *Şehir ve Cemiyet*, İstanbul: İz yayıncılık, 2000, ss. 35-100, s.37.

⁷ Bülent Duru ve Ayten Alkan, (Der. ve Çev.), "Giriş: 20. Yüzyılda Kent ve Kentsel Düşünce", *20.Yüzyıl Kenti*, Ankara: İmge Kitabevi, 2002, s. 11-12.

⁸ Chicago kentinin kuruluşu, gelişmesi, bu bağlamda ortaya çıkan sorunlar ve Amerikan sosyolojisi- Chicago ekolü ilişkisi konusunda ayrıntılı bir değerlendirme için bkz: Tülay Kaya'nın bu sayıdaki yazısı.

gerçekleştirilen çalışmalar, "1925 yılında Robert E. Park ve Ernest W. Burgess'in birlikte yayımladıkları 'Şehir' adlı eserde derlenmiş, (...) ABD'de ilk sistemli şehir teorisi ortaya çıkmıştır. Bu teori sosyoloji tarihinde 'ekolojik teori olarak adlandırılmıştır.'⁹

Park, kenti "doğanın, özellikle de insan doğasının bir ürünü"¹⁰ olarak tanımlar. İnsan doğasının ürünü olan kentler, insan davranışlarının nasıl biçimlendiğinin belirlenmesi açısından bir laboratuvar işlevi görürler. Laboratuvardan çıkacak sonuçlar sorunların çözümünde rehberlik edecekleri gibi insan davranışlarının denetim altına alınmasında da yol gösterici olacaktırlar. Park'a göre kent aynı zamanda "kendisine ait yasalarca üretilen mekanda dıştan düzenlenen bir birimdir."¹¹

Chicago ekolünün kurucu isimlerinden Burgess ise kentin mekanda işlevsel yayılması üzerinden nasıl biçimlendiği ve farklılaştığı sorusunu 'ortak merkezli çemberler' kuramıyla yanıtlar. Ona göre modern toplumun en çarpıcı olayı şehirlerin büyümesidir ve modern yaşamın kente dair tüm görünüşleri Amerikandır.¹²

Park ve Burgess'in kent kuramı, bir anlamda modern sanayi kentlerinin portresini çizmektedir. Laboratuvardan çıkan verilerle netleşen resim ve bu resmin netleşmesini sağlayan yasalar üzerinden gelişmiş olan ekolojik kent kuramı, literatürde eleştirilere¹³ uğramakla birlikte daha sonraki dönemlerde şehir ve bölge planlama çalışmaları üzerinde etkili olmuştur. "Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme" başlıklı makalesi kent sosyolojisi yazınında bir dönüm noktası olarak kabul edilen¹⁴ Louis Wirth, kentleşmenin bireylerin kişilik ve zihinsel süreçlerinin farklılaşması üzerindeki etkilerini kavramlaştırır.

Sosyolojinin kent/şehir konusuna ilgisi her iki kıtada da başlangıcından itibaren yer almaktadır. Avrupa'da ilk kuramlardan itibaren endüstri ile birlikte kent/şehir çalışmalarının ana eksenidir. Modern endüstriyel kentler ekonomik, sosyal, siyasi sorunları barındıran fiziki mekanlardır ama aynı zamanda 'ideal', 'evrensel' olan üretim biçimini, sosyal yapıyı da bu kentlerde, Batı kentlerinde görürüz. Tarihsel

⁹ Ayda Yörükán, *Şehir Sosyolojisinin ve İnsan Ekolojisinin Teorik Temelleri*, Der. Turhan Yörükán, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005, s. 74.

¹⁰ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Bir Deneme* s. 61.

¹¹ Martindale, "Şehir Kuramı", s. 50.

¹² Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Bir Deneme*, s. 61.

¹³ Rana A. Aslanoğlu, *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*. Bursa: ASA Kitabevi, 1998. s.30; Martindale, "Şehir Kuramı", s. 59-61.

¹⁴ Aslanoğlu, *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, s. 10.

ama Batı tarihinin merkezde olduğu bir yaklaşımla toplum kuramları kenti/şehri anlamamızın kavramlarını sunarlar. Kent/şehrin tek olası biçimi Batı kentidir. Amerika'da ise sosyoloji hızla yaşanan bir toplumsal değişimin ardından kentlerde ortaya çıkan sorunlar üzerinden başlamakla birlikte kent/şehir kuramlarında 'olguları' toplayıp düzenlemenin yanında kuramsal bir çerçeve kurma çabası içinde de olmuştur. Burgess ve Park sosyolojiyi toplumu kontrol işlevi üzerinden tanımlarlar¹⁵ Wirth kent/şehir konusunu, "Batı'ya özgü çağdaş bir olay olduğu varsayımına dayandırmış; Chicago şehrinden yola çıkan araştırmalarla özdeşleşmesini sağlamıştır."¹⁶

Türkiye'de Sosyoloji ve Kent/Şehir

Türkiye'de sosyoloji bilimi, siyasi kadroların tercihleri doğrultusunda, yeni toplum tasarımı için inşa aracı olarak yerini bulmuştur. Tanzimat dönemiyle birlikte siyasetin "modern" olana yönelik tercihleri, "modern" olanın bilgisinin edinilmesini de beraberinde getirdi. Toplumsal olanın dönüştürülmesine yönelik bu kurgunun mekansal olarak ifadesi de kent/şehirlere üzerinden gerçekleştirildi. Türk sosyolojisinin konuları örnek modelin çizgisinde ilerledi, kuramsal, ampirik çalışmaların yöntemleri benimsendi. Dünya siyasetinin bilim alanına yansımaları¹⁷ Türk sosyolojisinde de izlendi, ana çizgiden kayan çalışmalar ilgi görmedi, görmezden gelindi.

Türkiye'de sosyoloji çalışmaları ilk dönemlerinden itibaren eski kıta geleneğine uygun çerçevede gelişmiştir. Bir taraftan toplum kuramlarının anlaşılmasına ve yaygınlaşmasına yönelik çalışmalar gerçekleşirken öte yandan -daha önce de vurguladığımız gibi- yeni kurulan modelin kavramları ve bilgisi öncelikle imparatorluğu kurtarmak amaçlı ardından ulus devlet anlayışına uygun formülasyonlar üzerinden kurulmuştur. Bu temel özellikler üzerinden gerçekleşen çalışmalar arasında kent/şehir çalışmaları da aynı yöntemi izlemiştir.

Toplum bilgisinin kurumsallaşması Batı'daki örneklerinin hemen ardından Darülfünun'da Z. Gökalp'in öncülüğünde gerçekleşmiştir. Bu noktada İctimaiyat Enstitüsü'nün kuruluşundan önceki düşünürlerin, toplum bilimi tanıtma ve ülke sorunlarını çözüme ulaştırma konusundaki çabaların altını çizmek gerekir. Yoğun

¹⁵ Lee Braude, "'Park and Burgess': An Appreciation". *The American Journal of Sociology*. Vol. 76. No. 1 (Jul., 1970), ss. 1-10.

¹⁶ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Bir Deneme*, s. 63.

¹⁷ İsmail Coşkun, "San Francisco Sonrası Dünya", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 12. Sayı, 2006, ss. 17-21, s. 20.

tartışmaların yaşandığı, imparatorluğu kurtarma çabaları üzerinden gerçekleşen düşünsel etkinliklerin yürütüldüğü dönemi kapsayan geniş bir literatür mevcuttur. Konuyu kent/şehir çalışmalarının, akademi disiplini içinde gerçekleşenler üzerinden sınırlamak anlamında sosyolojinin bir bilim dalı olarak yer almasına vurgu yapıyorum.

Batıdaki örneklerinin izinde ilerleyen toplum bilgisi, iki ana çizgide ilerlemiş, tarihsel bir doğrultuda kuramlar aktarılmış, gelişmeler izlenmiştir. Benzer bir yaklaşım kent/şehir konularına da yansımıştır. Kentin/şehrin sosyolojik kuramları ve kent/şehir düzenleme ve planlama çalışmaları tanıtılmış, öneriler üretilmiştir. Kent/şehir olgusuna bakışın ilk örnekleri Ziya Gökalp'in 'Köy Medeniyeti-Şehir Medeniyeti' ve 'Köy ve Şehir' başlıklı yazıdır. H. Ziya Ülken İstanbul Belediye Mecmuası'nda seri olarak yayınladığı makalelerde, tarihsel yaklaşımla, sosyolojinin kent/şehire dair kuramlarını tanıtır. Siyasi tercihler doğrultusunda yeni toplum modelinin kurulmasında kentler uygulama alanı olarak planlanırken, bilgi birikimi ve ideolojik kurgulama bu doğrultudadır. İki ana doğrultuda Türkiye'ye giriş yapan sosyolojinin 'monografik' temelli kolu, ilk dönemlerinde uygulamalara ilgi göstermemiştir. Ekolün temsilcisi M. Ali Şevki Bey'in 'urbanist' Agache'dan yaptığı çeviriler ve Agache'ın İstanbul için yaptığı plan önerileri üzerinden yazdıkları kent/şehir sosyolojisinin uygulama ile ilişkisini gündeme getiren yazılardır.¹⁸ Kent/şehir konusunun sosyoloji disiplini çerçevesinde ele alındığı bir başka kol Ankara Üniversitesinde yapılan çalışmalar üzerinden ilerler. Bu çalışmaların temel özelliği ise kentleşme/şehirleşme sorununu, Chicago ekolü perspektifinden incelemeleridir. Bu çerçevede Behice Boran'ın çalışmaları anılabilir. Boran doktorasını Michigan Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Kentleşme süreçleri açısından sorunları irdeleyen Boran'ın 'Ankara'da çocuk suçluluğu'¹⁹ üzerine yazısı, Chicago Okulunun konuları ile örtüşen bir örnektir.

30'lu ve 40'lı yıllar kent/şehir konularının sosyal bilimlerin farklı alanlarıyla paylaşıldığı dönem olarak belirginleşir. Üniversitelerin iktisat, coğrafya, antropoloji, mimarlık ve şehircilik bölümlerinde kent/şehir konusunda çalışmaların

¹⁸ Bu dönemlerle ilgili ayrıntılı bilgi ve çeşitli değerlendirmeler için bkz: Sevil Atauz (Der.), *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1986; *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Türk Şehir Tarihi, Cilt 3, Sayı 6, İstanbul 2005.

¹⁹ İlhan Tekeli, "Türkiye'de 19. Yüz Yıl Ortalarından 1950'ye Kadar Kentsel Araştırmaların Gelişimi" Sevil Atauz, (Der), *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1986, ss. 239-268, s.264.

yapıldığını ve bilgi birikimi açısından kayda değer katkıların gerçekleştiğinin altını çizmekle yetinelim.

Sosyolojinin Türkiye'ye girişiyle bağlantılı olarak bakıldığında ilk dönem olarak değerlendirebilecek bu yılların ardından, Türkiye'de siyasi ve ekonomik tercihlerin netleşmesi ile birlikte hızlı bir kentleşme sürecine girilmiştir. Tanzimat dönemiyle birlikte yukardan aşağıya doğru yürütülen toplumsal yapılanmanın ifadesi olarak kent/şehrin biçimlendirilmesi 1950'li yıllarla birlikte hız kazanmıştır. Bu dönemden itibaren dünya siyasetinin iki merkezli yapısı içinde Türkiye, entegre olmaya karar verdiği sistemin sorunlarını da yüklenmiştir. "II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra (...) düzenli kentleşme, konut, gecekondu ve kentsel yaşama uyum gibi sorunlar (...)"²⁰ ön plandadır. Sorunların görünür alanları olarak kentler/şehirler üzerinden, toplumun planlanması ve denetlenmesi anlayışıyla çalışmalar başlatılmıştır. Bu sorunlara yönelik olarak kent/şehir konusunda sosyoloji disiplini içerisinde yapılan çalışmalarda da farklılaşma ve yoğunlaşmanın gerçekleştiği ifade edilebilir.

Bu bağlamda sosyolojinin kent/şehirle ilgisi hızlı kentleşme ve sanayileşme ana sorunsalı üzerinden, özellikle kasaba ve kentlerde ortaya çıkan sorunlara yönelik olmuştur. 1960'lar ve 70'ler Türkiye'sinde kasaba ve kent araştırmaları büyük bir sıçrama kaydetmiştir. Bu dönemde Mübaccel Belik Kıray'ın çalışmaları model olma özelliği taşımaktadır. 'Ereğli' ve 'İzmir' araştırmaları yeni sanayileşen ve sanayileşmiş kentlerde yaşanan süreçleri, alan üzerinden değerlendirmesiyle çok sayıda çalışmanın referansıdır. Kasaba ve küçük kent araştırmalarının çerçevesi çizilmeye başlanmıştır. '70lerde yabancı antropologlar da Türk kasabalarının toplumsal ve kültürel yapısı ile ilgilenmiş ve araştırmalar yürütmüşlerdir.

Bu çalışmaların başlıkları üzerinden yapılmış olan bir döküm, kentleşme-sanayileşme süreçlerinin ortaya çıkarılmasına yönelik bir yoğunlaşmayı göstermektedir.²¹ Kentlere -sanayi ve ticaret bölgelerine- doğru akan ve yoğunlaşan nüfus kentin fiziki yapılanmasında ve mekansal formunda farklılıklar yaratmıştır. Nüfus hareketlerinin kentlerin görünümüne kattığı gecekondualarda yaşayan insanların yaşadığı fiziki sorunların yanında davranış ve tutumlarında meydana gelen değişiklikler çalışmaların odaklandığı konulardır. Kasaba ve küçük kent araştırmalarına ilgi '80lerde sürmüş ve hatta artmıştır. Türkiye'de kentleşme ve

²⁰ Ruşen Keleş "1951-1960 Yıllarında Kent Araştırmaları", Sevil Atauz, (Der), *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1986, ss. 269-282, s. 270.

²¹ Alim Arlı, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Şehirleşme ve Gecekondu Araştırmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* Cilt 3, Sayı 6, 2005, ss. 283-352.

metropolitan kentleşme araştırmaları gecekondular araştırmaları ile birlikte yürütülmüştür.²² İzleyen yıllarda da kent-kentleşme-kentleşme süreçlerine ilişkin çalışmalar sanayileşmenin Türkiye'nin ekonomik siyasi ve toplumsal koşulları üzerinde yarattığı değişiklikleri, yapıldıkları dönemin koşulları çerçevesinde ele almışlardır. Kent araştırmaları çeşitlenmiş²³, farklılaşmış ancak Batı'daki örneklerine katkı anlamında kuramsal ve ampirik bir yaklaşım gerçekleştirilmemiştir.

Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme

Tuna'nın *Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme* başlığıyla 1987 yılında yayınlanan çalışmasının ilk biçimi Mart 1982'de 'Toplumu Açıklama Girişimleri Olarak Şehir Teorileri' başlıklı kabul edilmeyen doçentlik takdim tezidir. Tuna, çalışmasının girişinde adı geçen tezindeki görüşlerinin değişmediğini ifade ederek tezine sahip çıkar. Ona göre şehir konusu sosyolojinin kuşatıcı ve geçerli açıklamalar sunması açısından toplumun farklı yönlerinin tesbitini kolaylaştıracak bir alan olarak önemlidir.

Tuna'nın şehir konusuna yaklaşımı "tek ve genel-geçer bir sosyoloji anlayışı tarafından üretilmiş kavram ve bilgilerle değil, ortak bir bilim anlayışı ile her toplumun kendisine göre oluşturduğu farklı sosyolojiler" biçiminde tanımladığı 'yerli sosyoloji' anlayışı çerçevesindedir.²⁴

'Modern' zamanların en önemli olaylarından biri olduğu ileri sürülen şehir konusundaki açıklamaların, belirli dönem ve olaylarla sınırlandırıldığını²⁵ ifade eden Tuna, şehirlerin tarihi boyutunun göz ardı edilemeyeceğini ve şehrin ait olduğu tarih süreci içinde ele alınması gerekliliğinin altını çizer. Tarihi bakış açısı önemlidir; ancak "Batı'daki gibi elde tutulan ilişkileri anlamada geriye dönüşçü bir tutum değil, geriden gelip günümüze varan bir yaklaşım içinde olayları ele almamız daha yararlı sonuçlar"²⁶ doğuracaktır.

²² Bahattin Akşit, "Türkiye'de Sosyoloji Araştırmaları: Bölmelenmişlikten Farklılaşma ve Çeşitlenmeye", Sevil Atauz, (Der), *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1986, ss. 195-232, s.201.

²³ Türkiye'de Kent Araştırmalarının konuları etrafında çeşitlenmesinin ele alındığı bir çalışma için bkz; Ayşen Şatroğlu'nun bu sayıdaki yazısı.

²⁴ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, s.III-IV.

²⁵ A.g.e., s. 2.

²⁶ A.g.e., s. 7.

Tuna'nın çalışması, şehirlerin; Batı şehir modelinin ve Batı kentinin özgünlüğünün temeli olarak belirlenen sanayi devriminin de kendi başına bir açıklamasının olmasının ötesinde toplumlararası ilişkiler bağlamında anlaşılabilirliği ve şehirlere tarihsel gelişme içinde bakıldığında toplumların örgütlenme biçimlerine göre şekillendikleri ana tezi üzerinden gelişmektedir. 'Yerli sosyoloji' anlayışı ve 'geriden gelip günümüze varan' tarihi bakış çerçevesinde belirlediği yöntemine bağlı olarak çalışmasını üç ana başlık üzerinden kurar: *Batı Sosyolojisinde Şehir, Tarihte İlk Şehirler ve Özellikleri, Şehirleşme Sürecinde Yeni Gelişmeler*.

İlk bölüm -*Batı Sosyolojisinde Şehir*-, sosyolojinin ortaya çıkış koşullarının kısa bir analizi üzerinden hareket eder. Comte, Spencer, Tonnie's'in Batı toplumlarının endüstriyel biçiminin tüm toplumların ulaşması gereken nihai aşama olarak nasıl sistemleştirdiklerini okuyucuya tanıtır. 19. yüzyıl, Avrupa'nın toplumlararası ilişkilerde sanayi aracılığıyla üstünlük elde ettiği; ama aynı zamanda endüstriyel faaliyetlerin yarattığı yeni toplum biçiminin, yeni sınıfların, kapitalist düzenin yarattığı sorunların da yaşandığı bir dönemdir. Kapitalist düzenin çelişkilerinin ortaya konduğu Marx'ın kuramı da eleştirilere uğramakla birlikte "Batı'daki mevcut gelişmeyle bir arada yürüyen bir biçimde açıklanması, Batı sosyolojilerinde şehir konusunda ileri sürülen açıklamalar üzerinde etkili olmuştur."²⁷ Bu açıklamaların ardından sanayi devrimine evrilen tarihsel aşamaların açıklanmasında şehrin, şehirlerin nasıl etken rol oynadığını ve toplumsal gelişme sürecinin eksenini şehirlerin belirlediğini öne süren kuramlara doğru geçiş yapar.

Tarihçi Pirenne, özellikle orta çağ döneminde ilk nüvelerini taşıyan burjuvazinin kurduğu şehirler ve kurumların üzerinden yükselen Batı uygarlığının özelliklerini sistemleştirir. Weber -rationalisation- kavramı aracılığıyla Batı uygarlığının özgünlüğünü ortaya koyan bir model oluşturur. Diğer uygarlıklarda bulunmayan bu özellikler ekonomik, siyasi, hukuki ve toplumsal bakımdan, orta çağdan itibaren Batının kendine özgü yanlarını açıklamak bakımından önemlidir. Yeryüzünde oluşmuş ve var olan tüm şehirler arasında ortak yanlar ve benzer niteliklerine karşın Batı şehrinin, özel bir dayanışma, özerklik ve bağımsızlık içinde birlik olma niteliği onu diğerlerinden ayırır.²⁸

İki dünya savaşının ardından toplumlararası ilişkilerde Batı dünyasının egemen yerini sağlamlaştırmasıyla birlikte, Pirenne ve Weber'in Batı toplumlarını ve Batı

²⁷ A.g.e., s. 16.

²⁸ A.g.e., s. 30-40.

şehrini merkeze alan açıklama biçimleri, Batı şehrini tarihteki şehirleşme sürecinin doruğuna yerleştirip, evrenselleştiren bir anlayışa dönüşmüştür. Emrys Jones ve Arnold Toynbee'nin bu anlamdaki kavramlaştırmaları üzerinden "Batı (...) tüm uygarlıkların mirasçısı olarak gösterildiği gibi Batı şehri de tarihteki tüm şehirlerin mirasçısı olacaktır."²⁹ Emrys Jones, 'Sanayi öncesi şehir', 'sanayi şehri' kategorileri üzerinden sınıflamalar yapar. İlk şehirlerin toplumsal örgütlenmelerinde ortaya çıkan ortak özellikler Batı şehirlerinde de görülmektedir. Şehirleşme sürecinin, Doğu'daki ilk şehirlerin ortaya çıkışından başlayarak Antik Yunan sitelerini; Roma dönemi şehirleşmesini; (...) ortaçağ şehirlerini katederek rönesans şehirleri üzerinden (...) yeni sanayi şehirleriyle sonuçlanan bir yol izlediğini ileri sürer.³⁰ Tuna, Jones'un yaklaşım biçiminin şehirleşme sürecinde birbirini izleyen evreler arasında kurulacak bağlantılarla, Batının, kendisini hem geçmiş uygarlıkların devamı, hem de sanayileşmeye bağlı olarak bu uygarlıkları aşan bir konuma yerleştirdiğini düşünmektedir.

Sanayi odaklı Batı kenti modelinin, tarihsel çerçeveye yerleştirilmesine yönelik çabalar Arnold Toynbee'nin üçlü modeli aracılığıyla 'Geleceğin Dünya Şehri'nin biçimlenmesine ve 'Dünya Hükümeti' ile yönetilmesi anlayışına varır. "Sanayi ve ikamet bölgelerine ayrılan tek dünya şehirinde, Batı dışı toplumlar (...) Batı toplumlarının niteliksiz işçilerini oluşturacaklardır."³¹

Sanayi merkezli, geçmişe dahil ve geleceğe egemen bir toplum ve şehir modeli üzerinden ilerleyen açıklama biçimlerinin tanıtılarak tartışıldığı çalışmanın ilk bölümü, sanayinin ve şehirlerde yaşanan hızlı değişme-gelişmenin yarattığı sorunlara yönelik çözüm önerilerinin ele alınmasıyla sonlanır. *Günümüz Sorunları Açısından Şehir* alt başlığı elbette çalışmanın yayınladığı dönemin sorunlarını anlatmaktadır. Ancak, Tuna'nın çalışmasını özel ve önemli kılan, benzer sorunlar ve sorunlara yönelik çözüm önerileri ve uygulamalarının biçimlerinde farklılıklar olsa bile, özünde, bugünden okunduğunda da geçerliliğini koruyor olmasıdır.

Chicago Ekolünün çalışmalarının çıkış noktası öncelikle Chicago kentidir. R. Park, E. W. Burgess ve R. D. Mc Kenzie'den oluşan bir grup araştırmacı Chicago şehrini belirleyen özellik ve süreçlerin tanımlanmasına yönelik çalışmalar yapmışlardır. Şehri insan doğasının bir ürünü olarak gören Park, insan ilişkileri açısından şehri

²⁹ A.g.e., s. 41.

³⁰ A.g.e., s. 42-43.

³¹ A.g.e., s. 53.

laboratuvar olarak görür. Burgess şehrin büyümesi üzerinden hareketle farklı sosyal grupların yayılmasını ve hareketlerini ortaya koyar. Mc Kenzie ekolojik yaklaşımla insan topluluklarının üretim faaliyetleri üzerinden nasıl biçimlendiğini açıklar. Tuna, özellikle Burgess'in kuramının şehir planlamaları üzerinde etkili olacağını vurgularken, ekolün oluşturduğu kavramların tüm kentler için geçerliliği iddialarının altını çizmektedir. Louis Wirth'in şehri bir 'hayat tarzı' olarak tanımlaması, Simmel'in, büyük şehirlerde bireyin beşeri ve doğal çevresi ile olan ilişki biçimini ortaya koyan açıklamalarının etkisindedir. Tuna'ya göre Chicago okulunun genel çerçevesi içinde değerlendirilebilecek olan Wirth "çağdaş uygarlıkla şehir arasında bağlantı kurmayı ve (...) şehir olgusunun teorisini kurmayı dener."³²

Hızlı nüfus artışı ve şehirleşmenin yarattığı sorunlara yönelik çözüm arayışları, "mekan üzerinde gerçekleşen kitle hareketlerini disiplin altına alarak onları belli yerlerde toplamayı amaçlayan çalışmalar" -urbanizm- ve şehirlerde meydana gelen denetlenemez değişmelerin kontrolü anlamında planlama çalışmalarında karşılığını bulur.³³ "Karşılaşılan sorunlar, bunların çözümü yolundaki girişim ve politikalar, şehirciliğin ilerleyen yıllarda tek tek şehirlerin düzenlenmesinden yörenin düzenlenmesine ve oradan ülkenin düzenlenmesine doğru bir gelişme içine girmesine yol açmıştır."³⁴ Planlama çalışmaları sorunların kontrol altına alınması amacının yanında yönlendirilmesinde de önemli etken olmuştur. Planlama bugünle gelecek arasında bir yol olarak düşünülmektedir. Şehir planlamaları, şehirlerin gözle görünen sorunlarına yönelik çözüm üreten uygulamalardır ama bu uygulamalar aynı zamanda şehirlerin özgünlükleri açısından bakıldığında tekrar sorun yaratır gibi durmaktadırlar.

Savaşların şehirlerde yarattığı yıkımın ardından, ülke düzenleme ve mekanların örgütlenmesine yönelik çalışmaları sınıflandıran Tuna'ya göre, 1945-1960 yılları arasında göç ve nüfus yoğunluğu sorunlarını merkeze alan farklı disiplinlerin perspektiflerinden meseleler ele alınmıştır. "(...) düzenleyiciler toptancı ve teknokratik bir yaklaşım içinde kentsel iskeleti daha iyi ve akla uygun bir biçimde düzenlemek durumunda olmuşlardır."³⁵

³² A.g.e., s. 62-63.

³³ A.g.e., s. 64.

³⁴ A.g.e., s. 64.

³⁵ A.g.e., s. 67.

1960-1975 yılları H. Lefebvre, R. Ledrut ve M. Castells'in kentsel sorunu sosyolojik açıdan ele alan çalışmalarının etkisindedir. Kentsel sorunu sermaye ve üretim üzerinden ele alan bu çalışmalarda 'şehri kimin ürettiği ve bu üretimde devletin rolü' temel sorudur. "(...) şehir araştırmaları teknik alandan iktisadi-siyasi ağırlıklı araştırmalara dönüşmüş bulunmaktadır.³⁶ Şehircilik kendi başına yürümektedir, mekanın yeniden üretiminde ekonomik ve siyasi sistemin rolü yadsınamaz. Kapitalizmin varlığı kabul edilmiştir, mekanın yeniden üretimi bu çerçevede nasıl gerçekleşmektedir sorusunun yanıtları ortaya konmaktadır. Bu kabulde birlikte araştırmalar mikro çalışmalar, yerel analizler üzerinden gerçekleşmiştir. 1975'ten sonraki dönemin en belirleyici özelliği şehircilik alanına ayrılan kamu desteğinin azalmasıdır. Tuna'ya göre bunun nedeni devletin politika değişikliğidir. Araştırmacılar yerel olanın ve yaşam tarzlarının üzerinden çalışmalar yaparlar.

Korkut Tuna çalışmasının ilk bölümünde ana tezi doğrultusunda Batı toplumunun gelişmesi ve kimliğinin açıklanmasına ve şehirlerde ortaya çıkan sorunların çözümlerine yönelik girişimlerde şehirleri sanayi ile birlikte özdeşleştiren bir ortaklık belirler. Bu açıklamaların evrensellik iddialarını ve genel-geçerliğini sınamak adına, *Tarihte İlk Şehirler ve Özellikleri, Şehirleşme Sürecinde Yeni Gelişmeler* ana başlığı üzerinden sistemleştirme denemesine giriş yapar.

"Şehirlerin ortaya çıkışını sağlayan toplum koşulları ile yaygınlaşmasını sağlayan toplum olaylarından başlayarak (...) şehir, toplum ve toplum olayları arasındaki bağlantıyı kurmamız ve şehri kendi başına bir olay olmaktan kurtarmamız mümkün görünmektedir."³⁷ Bu temelden bir başlangıç, 'uygarlığın çatallaşması' üzerinden şehrin iki ayrı örgütlenme, faaliyet ve çözüm biçimi olarak anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Tarihte ortaya çıkan ilk şehir örgütlenmeleri, toplumların farklılaşmasına yol açan süreç ve bu bilgiler üzerinden şehri oluşturduğunu savladığı örgütlenme biçimi bu bölümün ana temalarıdır.

İnsan topluluklarının ortaya çıkış sürecinde karşılaştıkları sorunlara -ilk sorun varlığını sürdürmektir-, ürettikleri çözümler üzerinden bakıldığında doğal çevreleriyle girdikleri mücadele ilk sırada yer alır. Doğu'da coğrafi koşulların dayatması en temel sorunun çözümünde deneyim ve bilgi birikiminin oluşmasını sağlamıştır. İnsanlar doğayla mücadelelerinde tek başlarına elde edemedikleri

³⁶ A.g.e., s. 69.

³⁷ A.g.e., s. 72.

başarıyı topluluk halinde daha birikimli ve örgütlü olarak gerçekleştirdiklerinde ilerleme sağlamışlar ve toplum çözümüne ulaşmışlardır. Doğu'da ilk yerleşimler üzerinden bir sıçramanın, toplumsal çözümün izleri sürülebilir.

Coğrafi koşulların, insanın doğayla mücadelesinde ona deneyim ve birikim yönünden katkısını örneklerle ortaya koyan Tuna Doğu'da ve Batı'da doğa koşullarının örgütlenme biçimleri açısından farklılık yarattığını öne sürer. Uygarıkların ve halkların kaderini çevrenin belirlediği sonucuna varmadan yapar bunu. O'na göre "(...) mevcut imkansızlık ve sorunların zorlanması toplumlarda - başarılı çözümler bulunduğu ölçüde- ilerlemeye yol açmaktadır.³⁸ Yeryüzünün farklı bölgelerinde sorunların çözümüne yönelik faaliyetlerin yol açtığı farklılıklara karşın, uygarlık aşamalarını ayırmada arkeolojik, sosyolojik ve tarihi açıdan bazı ortak verilerin kullanıldıklarını belirtir. Tuna, 'paleolitik dönem' ve 'neolitik' dönem'lerin ortak özelliklerini tanıtarak, insanın doğal çevresine egemen olmasıyla anılan 'neolitik' aşamada daha örgütlü birliklere dönüştüklerini vurgular. "Ortaya çıkan toplumsal dönüşüm çobanlık ve tarıma dayalı bir iktisadi hayatın sonuçları olarak görülmektedir."³⁹

Filistin'den İran ve Afganistan'a uzanan bölgede ilk yerleşik tarım merkezleri ortaya çıkar. Köy aşamasında bir örgütlenmenin toplumsal çözümü olarak tarımsal faaliyet, uzun dönemler boyunca insanların tek zenginlik kaynağını oluşturmuştur. İlk köy yerleşmeleri, uygulanan karma tarım ve bölgelere ait özelliklere bağlı olarak farklılıklar gösterir. Avrupa'da eşdeğerde toprakların varlığı göçebe tarım ve göçebe köylerin varlığına izin verirken, Asya'nın coğrafi yapılanması farklı bir örgütlenmeye yol açmıştır. Asya'da bozkırlar, çöller ve dağların yanısıra nehir taşmalarının sağladığı toprak yenilenmesi ilk dönemlerden itibaren ilişki ve örgütlenmeleri belirleyen unsurlar olmuştur. Üretim örgütlenmesinin 'neolitik' aşaması, toplumları birbirine bağlayan ve köylerin üstünde bir örgütlenme modelinin henüz oluşmadığı dönemdir. Tarihin bu döneminde, ekonominin toplumsal birimi olan köylerde, tarımsal ürünlerin elde edilmesi ve gerektiğinde kullanılmak üzere saklanması yanısıra insanların barınma sorunu da çözümlenmiş, tarımdan çok sonraları gerçekleşmekle beraber farklı zanaat etkinliklerinin ürünleri de hizmete girmiştir. Köy örgütlenmesinin, tüm başarılarına

³⁸ A.g.e., s. 76.

³⁹ A.g.e., s. 77.

karşın “ (...) sınırlı kaldığı ve toplumun sorunlarını çözemediği, (...) yeni toplum birimi olan şehirlerin varlığı” ile ortaya çıkmıştır.⁴⁰

Tarihte İlk Şehirler

Tarihte ilk şehirler öncelikle Mezopotamya ardından Nil vadisinde ortaya çıkmıştır. İlk şehirlerin ortaya çıktığı bölgeler, Asya topraklarının özellikleri nedeniyle, farklı örgütlenmeleri gerektirmiştir. Coğrafi koşulların yarattığı doğal engellerin yanında saldırı ve yağmalar da tarım faaliyetini kesintiye uğratmış ve verimliliğini engellemiştir. Nehir taşmalarının denetlenebilmesiyle sağlanacak verim artışı ve bu artışın getireceği ürün fazlası yeni bir *üretim-denetim örgütlenmesi* ile gerçekleşmiştir. Yeni örgütlenme biçiminin unsurları, Asya'dan gelen ve tarım bölgelerine yerleşen asker topluluklardır. Yerleşikler üzerinde göçebelerin baskısını da denetim altına alan *askeri örgütlenmeler*, aynı zamanda tarım faaliyetlerinin sorunlarını da çözüme ulaştırmıştır. Dağınık toplum güçlerini ortak bir çaba etrafında birleştiren *merkezileşme*, askeri-siyasi kadrolar aracılığıyla düzenli ve devamlı bir üretimin gerçekleşmesini sağlamıştır. Köy topluluğundan farklılaşmış ve/veya ona dışardan katılmış *örgütleyici-yönetici kadrolar* üretimin devamlılığı, verimliliği ve korunmasını sağlayarak ürün fazlasından pay almışlar, aynı zamanda ürün fazlasını toplumun farklı etkinliklerinde kullanılmak üzere hazır tutmuşlardır.⁴¹

Yeni bir toplumsal birim olarak ortaya çıkan şehirler, endüstriyel faaliyetlerin de merkezi olmalarıyla birlikte kendi ilişki ve yapılanmasının dışında yer alan hammaddelere ihtiyaç duymuştur. İlk şehirlerin ticari faaliyetleri bu gereksinimin sonucudur. Bu ilişki biçimi yeni toplum örgütlenmesine temel bir görev daha yüklemektedir. Üretimin sürdürülmesi, korunması, denetlenmesi, yeni üretim biçiminin unsurlarının biraraya getirilmesi v.b görevleri yerine getirerek toplumsal birliği sağlayan merkezi güç, ticaretin denetim ve gözetiminden de sorumludur. Toplumlararası ilişkiler yeni örgütlenme biçimi üzerinden farklı bir anlam kazanmıştır.

“Toplumun bir şehirde ifadesini bulan yeni üretim-yönetim örgütlenmesi şehrin fiziki yapısında da kendisini belli eden yeni toplum kesimlerinin ortaya çıkmasına

⁴⁰ A.g.e., s. 82.

⁴¹ A.g.e., s. 82-86.

yol açmıştır.”⁴² Merkezi birlik, şehirlerin ortaya çıkışında ana unsurdur. Bu birlik ilk şehirlerin –Sümer, Babil, Nil vadisi şehirleri- mekansal formunu da belirler; Tuna, bu bölgeler üzerinden Doğu şehir örgütlenmesinin alana yayılan görünümünü tanıtır. Mekanın düzeni, şehir örgütlenmesinin toplumsal unsurlarını da kapsar ve açıklar.

Tarım ve köy aşamasındaki insan topluluklarının sorunlarının çözülmesi, askeri, idari ve siyasi olanın merkezi olarak örgütlediği şehirlerde billurlaşan çözümler aracılığıyla gerçekleşmiştir. İlk uygarlıkların habercisi olan ilk şehirlerin ortaya çıktığı bölgenin bu örgütlenme biçimi ‘uygarlığın çatallaşması’ nın nedenidir.

İlk şehir örgütlenmelerinin merkezi yapısı içinde ticaret ve sanayi faaliyetlerini de sürdürebilmesi için yeni şehir alanları ile bütünleşmeleri gerekmiştir. Şehir uygarlıklarının çevreleriyle girdikleri ilişkiler hem bölge sorunlarına çözüm getirmiş, hem de birbirini tamamlayan iki etkinlik biçimi ortaya çıkarmıştır: İlk aşamada farklı üretim birim ve alanlarını merkezi olarak toplayarak geniş bir üretim gücüne ve örgütlenmesine sahip olmak, ardından çevre alanlara yayılarak tümünü siyasi bir birlik altında yönetip denetlemek.⁴³ Bu eksende Mezopotamya, önemli bir örnektir. Doğu modeline uygun şehirler, şehir uygarlıklarının üretim sistemleri ile hammadde üretiminin bütünleşmesi esasına dayanır. Şehir uygarlıklarının hammadde ihtiyacını karşılayan yeni üretim alanları da merkezi örgütlenmenin siyasi birliği içine katılır.

Doğudaki üretim merkezleri ile doğal zenginliği olan bölgelerin siyasi birlik içinde biraraya getirilmeleri şehirlerin üretim açısından karşılaştığı darboğazları aşmak kadar toplumun gelişmeleri üzerinde de etkili olmuştur. Mezopotamya ve Nil vadilerindeki tarım alanlarına ek olarak Anadolu ve D. Akdeniz’de yeni şehir alanları ortaya çıkar. Kendi üretimlerinden bağımsız ticaret şehirleridir bunlar.⁴⁴

Tuna, Doğu örgütlenmesinin kendi güç ve imkanlarına göre ortaya çıktığı iddiasını temellendirmesinin ardından, ‘Doğu-Dışı Örgütlenme’nin ve şehirlerinin özelliklerini ortaya koyar. Doğu örgütlenmesi, bu aşamaya gelmemiş toplumlarda da canlanmaya, şehirleşmeye yol açmıştır. Bu anlamda ilk gelişmeler deniz aşırı bölgelerdedir –Kıbrıs, Girit, Ege Adaları v.b.-; coğrafi olarak bakıldığında da ilk şehir uygarlık alanlarından farklı yapıdadır bu yerler. “Dar vadiler arasına sıkışmış

⁴² A.g.e., s. 92.

⁴³ A.g.e., s. 102.

⁴⁴ A.g.e., s. 105-107.

topluluklar, birbirinden farklı faaliyetler içinde Doğu'da tanınmayan bir *kendi başına olma* özelliğine sahiptiler.”⁴⁵

İlk Avrupalılar, Batılılar olarak tanımlanan topluluklar Doğu uygarlıkları tarafından biriktirilen zenginliklerle ilişkiye girdiklerinde veya dolaylı olarak karşılaştıklarında gelişmenin içine girdiler. “Doğu-dışı örgütlenme kendi üretmediği bir ürün fazlasından yola çıkarak bir mamul ve hammadde trafiğini örgütleyerek sorunlarına çözüm bulmuştur.”⁴⁶ Kıbrıs ve Girit örnekleri üzerinden, Doğu'dan gelen zanaatkarlar kadar, Doğu artık ürününün de iktisadi yapının temelini nasıl belirlediğini anlatır Tuna. Yunanlılar 1500 yıllık bir gecikmeyle şehirli aşamasına ulaşırlar.

Şehirlerin herbiri kendilerini besleyecek art bölgeden, tarım alanından yoksun oldukları için siteler şeklinde ortaya çıktılar. Sitelerin en önemli açmazı nüfus sorunudur; hammadde ticaretinden mamul madde ticaretine geçmek bile nüfus sorununa çözüm getirmemiştir. Bu güçlük koloniler aracılığıyla çözümlenmiştir. Siteler ihraç ettikleri nüfusla hem ilişki kurdukları hammadde bölgelerindeki çıkarım ve sevkiyatı ellerinde bulundurmuş hem de nüfus baskısını hafifletmiştir.

Yunan örgütlenmesi koloniler aracılığıyla şehirleşmeyi deniz, Ege kıyılarından Karadeniz'e, Batı'da Sicilya'ya, Güney İtalya'ya ve Marsilya'ya kadar genişletir. Bu yayılma daha sonraları Atina'dan denetlenip yönlendirilecek iktisadi bir sistem yarattı. Doğu-Batı arasında birbirini tamamlayan, besin de dahil olmak üzere mamul ve hammadde imkanları, iki dünya arasında yer alan Yunan toplumu tarafından iyi değerlendirilmiştir.⁴⁷ ‘Uygarlığın çatallaşması’ anlamında Doğu uygarlık örgütlenmesinin yanında, Doğu-dışı örgütlenmenin ortaya çıkışının tamamlandığı ve iki ayrı cephenin çatışmasına doğru gidildiği anlaşılmaktadır. Doğu uygarlıkları ve şehirlerinin kendi iç imkan ve güçlerini örgütleyerek vardığı aşamaya Batı kendi dışındaki ilişki ve güçlere bağlı olarak varmıştır. Bu bakımdan kendi dışındaki imkanlara bağlı olan çözümlerini de dışarda aramıştır.

Korkut Tuna, tarihte ortaya çıkan ilk şehirlerin ‘uygarlık çatallaşması’na yol açan örgütlenme biçimlerini ve bu temelden şehirlerin yaygınlaşmasını ortaya koyduktan sonra, sistemleştirme denemesini gerçekleştirir. Çalışmanın vurgulanması gereken en önemli bölümünde Tuna, Doğu ve Batı'da iki farklı yönde gelişen örgütlenme

⁴⁵ A.g.e., s. 109.

⁴⁶ A.g.e., s. 112.

⁴⁷ A.g.e., s. 113.

biçimlerinin temel özellikleri üzerinden sınıflama yapar. İlk karşılaşmalardan itibaren birbirlerini etkileyen, geliştiren iki uygarlık modelinin tarihin başlangıcından itibaren nasıl biçimlendiği bu sınıflama üzerinden okunabilir. Tarih boyunca toplumların sorunlarının çözümü ve aynı zamanda sorunların üretildiği alan olan şehir-şehirleşme süreçleri de bu okumanın üzerinden daha kolay anlaşılabilir.

Tuna'nın ilk şehirler üzerinden elde ettiği veriler üzerinden yaptığı değerlendirmeden çıkardığı sonuç; şehir konusundaki ilk tespiti tüm çözümlerin şehirlerde olduğu ve günümüzde de şehir çözümünü aşan bir örgütlenme biçimine ulaşılmadığıdır.

1- Şehirler toplum güç ve olanaklarının birleştirildiği ya da birleşme faaliyetlerinin yönlendirilip denetlendiği yerlerdir. İlk şehirler ve şehirleşmeler açısından bakıldığında Doğu şehirlerinin temel niteliği olan bu birlik şekli Yunanlılıkla ortaya çıkan Doğu-dışı örgütlenmelerde görülmez. 2- Şehirler sadece iktisadi değil, aynı zamanda sosyal bakımdan da bir toplumsal birlik ve örgütlenme sağlamış, toplum ilişkilerinin de yönlendirildiği merkezler olmuştur.

İlk şehirler ve yaygınlaşmaları açısından bakıldığında, *Doğu'da artan boyutlarda merkezi birlikler ve şehirler ortaya çıkmış, iktisadi olarak tarım ve hammadde alanlarını, ticari açıdan önemli bağlantı noktalarını, askeri açıdan bu ilişkileri sürdürecektir stratejik noktaları elde tutarak bütünleştirmiştir. Doğu-dışı örgütlenmenin şehirleri karalardaki merkezlerde yoğunlaşma yerine denizlerde dağılan ve her bakımından dışa bağımlı bir örgütlenmeye sahip olmuşlardır.*

Doğu'da şehirlerin iktisadi özellikleri: Şehirler tarım dışı faaliyet ve üretim ilişkilerinin merkezidir ve sanayi üretimi buralarda örgütlenmiştir. Kendine özgü bir üretim faaliyeti aracılığıyla zenginlik yaratılmıştır. Zenginliğin yaratılmasında üretici güçler, hammaddeler ve üretim araçlarının bir araya getirildiği sanayi örgütlenmesinde mülkiyet merkezi otoritenindir. Merkezi otorite üretim unsurlarını bir araya getirecek ticari faaliyetin örgütlenmesi anlamında da etkindir.

Doğu'da şehirlerin siyasi özellikleri: İlk Doğu şehirleri, tarım –dışı örgütlenmenin dışında ve tarım toplumunun kendi iç dinamikleri üzerinden gerçekleşmez, askeri örgütlenme içindeki bir müdahalenin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu müdahale ile tarım üretimi üzerinden gelişen sorunlara getirilen çözümler şehirleri ortaya çıkardı ve şehir örgütlenmesi idari-siyasi olarak yönetim merkezi olma özelliğini taşıdı.

“Yönetimle ilgili askeri, idari ve siyasi işleri şehirlerde yürütmeleri ve mevcut toplum ilişkileri dışındaki ilişkilerin oluştuğu bir merkez oluşu bunların toplum-üstü niteliğini pekiştirmektedir.”⁴⁸

Doğu'da şehirlerin dini özellikleri: Doğu şehirleri sorunlara çözüm getirerek kendilerinin oluşmasını sağlayan başarılı kadroları ve şeflerini yücelterek kutsallaştırmıştır. Küçük üretim birimleri tek bir örgütlenme etrafında toplanarak sorunlar çözülmeye kadar da “şehir tanrısının kanatları” altındadır.⁴⁹

Doğu-dışı toplumların şehirlerinin iktisadi özellikleri: Adalar ve deniz kıyılarındaki engebeli arazi arasına sıkışan toprak parçaları üzerinde gerçekleşen tarım faaliyeti nüfusu besleyemez durumdadır. Bu nedenle tarım dışında gelişen ilişkiler gereğinden hareketle çözümler deniz aşırı bölgelerde aranmıştır. Tahıl ihtiyacının diğer toplumlarla girilen ilişkiler üzerinde sağlanması bu bölgelerin uzman tarım - bağcılık ve zeytin- ürünlerini değişim aracı haline getirmiştir. Tarım-dışı etkinlik olarak ise hammadde kaynaklarının kullanımı ön plana çıkmış ve hammadde üretim alanları ile tüketim alanları arasında ilişkide rol oynamışlardır. En önemli faaliyet alanı ticarettir.

Doğu-dışı toplumların siyasi özellikleri: Bu toplumlarda başlangıçta yönetim açısından asker-siyasi kadro üretim etkinliklerinden bağımsız değildir. Askerlik yanında çobanlık gibi bir üretim alanının birlikte yürüdüğü Yunan toplumunda göçlerle asker-siyasi kadrolar değişse bile iktisadi örgütlenmenin bu kadrolara aktaracak birikimi yoktur. Site içindeki ilişkiler geniş çapta idari-siyasi bir örgütlenmeye izin vermez dolayısıyla merkezleşme de yoktur. Askeri örgütlenme toplum sorunlarını çözmek için istilacı bir yapıda Doğu bölgelerine sızma biçiminde gelişmiştir.

Doğu-dışı toplumların şehirlerinin dini özellikleri: Tek ve mutlak bir gücün kutsallaşıp bir tapınakta cisimleşmesi görülmez. Sürüp giden mücadelede değişik ilişki ve toplum unsurlarının varlığı farklı dini unsurların birarada toplanmasına yol açmıştır. Bu toplumlarda tanrılar kişileşmiştir.

Ana başlıklar etrafında belirlenen temel özellikler, okuyucuya, Doğu ve Batı'nın ilk dönemlerinden itibaren üretim-denetim-yönetim örgütlenmesi çerçevesinde toplumsal olarak da farklı biçimlendiğini göstermektedir. Şehirler-şehirleşme,

⁴⁸ A.g.e., s. 122.

⁴⁹ A.g.e., s. 122.

ilerleyen-farklılaşan toplum ilişkilerine bağlı olarak devam etmiş ve süregelen toplumsal gelişmelere rağmen şehir dışında bir çözüm üretilememiştir. “(...) şehirleri, ifadesi ve ürünü olduğu toplum ilişkileriyle birlikte ele alarak açıklamak’ varsayımından hareket eden Tuna; ‘artık-ürün’, toplum güç ve imkanlarının örgütlenme biçimi, bunları örgütleyenler, sorun ve çözümler üzerinden beliren sistem’ aracılığıyla, tüm şehirlerin ve şehirleşme doğrultularının kavranabileceğini ifade eder.⁵⁰

Hellen-Roma, Batı Orta Çağ Şehirleri ve İslam, Türk-Osmanlı Şehirleri tarihsel süreç içerisinde kısaca değerlendirerek, ilk farklılaşmalarla birlikte ortaya çıkan ayrışmanın doğrulamasını yapar.

Yunanlılık olarak belirginleşen Doğu-dışı örgütlenme Ege Denizi ve kıyılarından Karadeniz ve Akdeniz’in Batı kıyılarına kadar geniş bir çevreyi kaplayan ilişkiler ağı oluşturmuştur. Doğu uygarlıklarının kapladığı geniş kara parçaları Yunan şehir ve kolonileri ile çevrilmiştir. Karşılıklı alışveriş ve çıkarlar üzerinden yürütülen bu faaliyetlerle, Yunan sitelerinde ortaya çıkan (nüfus ve gıda sorunu yanında yaygınlaşan kölelik, işsizlik ve sanayi ürünleri yerine sanayinin kendisinin ihracı gibi) sorunlara da çözüm getirilmiştir.⁵¹

Doğu uygarlık merkezlerinin denetim altına alınması Doğu-dışı örgütlenmelerde yeni gelişmelere yol açmıştır. Hellenistik dönem, Doğu toplumları ve üretim merkezleri üzerinde Yunan egemenliği’nin ifadesidir. Mezopotamya, Mısır ve Yunan uygarlık merkezleri siyasi bir birlik etrafında toplanmıştır. Hellen siyasi birliği bu üç etkinlik alanını bir araya getirmiş ve bağlantı yollarını denetim altına almıştır.⁵²

Hellen siyasi birliğinin iktisadi sonuçları yeni üretim, denetim, yönetim merkezlerini ortaya çıkarırken, Anadolu, Mısır-Mezopotamya ve Hindistan yolu üzerinde Doğu’da ve deniz kıyıları ve adalarda Batı’da yeni şehirler belirdi. Bu yeni örgütlenme merkezlerini stratejik, iktisadi ve siyasi amaçlar doğrultusunda değerlendiren Tuna İskender dönemindeki şehirlerin ticari özellik kazandığını belirtir.⁵³

⁵⁰ A.g.e., s. 129-130-131.

⁵¹ A.g.e., s. 135.

⁵² A.g.e., s. 136.

⁵³ A.g.e., s. 137.

İskender sonrası, Hellenistik Krallıklar döneminde, toplum ilişkilerine bağlı olarak; a-askeri site veya koloni biçiminde -Anadolu, Lübnan, Fırat nehri yakınında Doğu üretim bölgeleri arasında ilişkileri denetleyebilecek elverişli yerlerde-, b-doğal afet veya savaş nedeniyle yeniden inşa edilenler, c-Eski Doğu şehri varlığını sürdürürken hemen yanında ikinci şehirler biçiminde Yunan şehirleri, yeni şehirler kurulmuştur. Mezopotamya, Mısır ve Yunan çevrelerini siyasi birlik etrafında örgütleyen Hellenistik dönem iktisadi birliği sağlayamamıştır. Siyasi birliğin de çözümlenmesinin ardından yönetimler Batı'dan gelen hammaddelerin toplandığı kendi iktisadi ve ticari merkezlerini geliştirerek (Efes, İskenderiye, Rodos) çözülmeye direndiler.⁵⁴

Hellenistik sistem çökerken, Avrupa'yı da ekonomik ilişkilerin içine katarak siyasi bir birlikle bütünleştiren Roma yükselir. Küçük bir tarım kasabasından askeri başarılarıyla gümüş pazarına dönüşür. Geniş bir bölgenin başşehri ve birleşmiş bir ekonominin tek merkezi olur. Askeri bir örgütlenmeyle şehir bölgeleri genişler. Kolonilerden ayrı olarak Avrupa içlerinde yeni şehir alanları ortaya çıkar. İmparatorluk tüm Akdeniz'e yayılır, siyasi birliği sağlar ancak iktisadi birlik refah getirecek düzeye ulaşmayınca iktisadi birlikler parçalanır. Tüm üretim alanlarına egemen Roma, siyasi-askeri örtüsüyle ticari ilişkileri de denetim altında tutmasına rağmen üretime dair tikanlıklar ve çelişkiler nedeniyle geriler. İç pazar imkanları yaratamayan iktisadi örgütlenme dış pazarların varlığıyla direnirken "kendi varlık şartları olan örgütlenmeyi ve bunun gerektirdiği ilişki ve başarıyı ellerinden kaçıran şehirler küçülürler."⁵⁵

Hellen'le başlayan, Roma ile genişleyen, o zamanki bilinen dünyanın egemenliği ile sonuçlanan Batı örgütlenmesi, üretim merkezlerinin iktisadi bütünlüğünü sağlayamayınca çöken şehirlerle birlikte kırsal bir biçime dönüştü. Feodal ilişkilerle ayakta kalan Batı Orta Çağ'ında şehirler ancak feodal ilişkiler dışında gelişebildi. Zorunlu maddelerin üretim kaynakları Doğu'daydı ve tüccarların hedefi Yakın Doğu'ydu. Doğu ile ticari ilişki kurup kendi toplum çevreleri dışına çıkabilen – İtalyan Şehir Devletleri-, farklı yollardan Doğu ile ilişki kurabilen bölgeler –Hansa şehirleri- yeni şehirlerin ve örgütlenmelerin örneği oldular. Batı Orta Çağ şehirleri değişik bölgelerde, farklı özelliklere sahip olarak ortaya çıkar. Batı'nın içinde

⁵⁴ A.g.e., s. 138-140.

⁵⁵ A.g.e., s. 146.

bulunduğu sorunlara getirilen çözümler farklı olunca, tek ortak yanları kendi imkanları dışında, girilen ilişki ve örgütlenmelerin üzerinden çözüm sunmalarıdır.⁵⁶

7. ve 9. yüzyıllar arasında şehirlerin, ekonominin, uygarlığın Doğu'da gelişme göstermesi, şehirleşme tarihinde bu dönemin 'İslam Dönemi' olarak değerlendirilmesine yol açar. İslamiyet yayıldığı bölgelerde eski yerleşme yerlerine sosyal, demografik, topografik ve iktisadi açıdan yeni bir hayat tarzını getirmiş, bir çok yeni şehrin oluşmasını sağlamıştır. Bağdat 9. yüzyıl sonu ve 10. yüzyılda bir milyonu aşan nüfusuyla önemli bir örnektir. İktisadi ve sosyal özellikleri bakımından ise bir ticaret merkezi olarak beliren 'İslam şehri', içinde bulunduğu sistemin bir parçası olarak yer alır. Bu bakımdan, 'İslam şehri', Doğu şehir modelinin temel özelliği olan merkezi bir yapıda örgütlenmeye sahip değildir. İslamiyetin yayıldığı bölgeler açısından bakıldığında "İslamiyet, bir şehir bölgeleri birliği olarak çok geniş ilişkiler ağını örgütleyebilmiştir. Afrika içlerinden Urallara, Atlas Okyanusundan Çin'e kadar etkilerinin ulaştığı çekim merkezleri yaratmıştır."⁵⁷ Ama merkezi örgütlenme yoktur, bu şehir bölgelerinin birliği dini ve ideolojiktir. İslam örgütlenmesi siyasi birliğinden bağımsız olarak Doğu-Batı ilişkilerinin sürdürülmesinde önemli rol oynamıştır. Ancak merkezi olma özelliğinden yoksunluk İslami şehir olgusunu karşı güçler kuvvetlendiğinde gerilemeye düşürmüştür.

Doğu'da Osmanlı merkezi örgütlenmesinin egemenliğinde yeni şehirler, yeni ilişki biçimleri ortaya çıkmıştır.

"Tarihin her döneminde konumu ve üzerinde yaşayan toplumların çevre ile gerçekleştirdikleri ilişkilerde, başarılı örgütlenmelere sahne olan Anadolu, şehirli bir özelliğe sahip olarak önemli bir yer tutmuştu. (...) Anadolu'nun bir geçit ve bağlantı yeri olması nedeniyle, kurulan bağlantıların düğümlendiği yerlere göre Anadolu şehirleri önem kazanmıştır."⁵⁸

Hellen ve Roma dönemlerinde merkez olmayan Bizans siyasetinin giderek başarısını yitirmesiyle özellikle şehirlerde kendisini ortaya koyan bir duraklama devresine giren Anadolu; Türklerin gelişiyile birlikte toplumsal ilişkiler sisteminde yeniden yerini bulur. Bu süreci iki dönem üzerinden inceleyen Tuna, Selçuklu döneminde Anadolu'nun Batı ile olan ilişkilerde köprü olma özelliğine vurgu yapar. Anadolu'ya yerleşme sürecinde, toplanma ve yeni bölgelere dağılmalarda merkez

⁵⁶ A.g.e., s. 146-152.

⁵⁷ A.g.e., s. 163.

⁵⁸ A.g.e., s. 164.

olabilecek yerlerde şehirleşmeler görülür. Bu anlamda Erzurum, yerleşme hareketinin örgütlendiği yer olarak canlanır. Canlanmanın izleri Selçuklu mimarisi üzerinden gözlenir. Selçuklular, Orta Asya-Anadolu bağlantısını sağlayan kavşaklarda iz bırakmıştır. Selçukluların sağladığı kısmi birlik ise beylikler dönemi ile son bulur. Beylikler dönemi şehirler üzerinden yürüyen bir mücadelenin yansımasıdır.⁵⁹

Osmanlı dönemi Tuna'nın model olarak belirlediği Doğu toplum örgütlenmesinin en yetkin örneğidir. Merkezi bir birlik çerçevesinde, iktisadi alanları, ticari bağlantı noktalarını ve askeri açıdan stratejik noktaları ele geçirmiş ve bütünleştirmiştir. Osmanlılar'ın siyasi stratejisi başşehirlerinin değişen konumları üzerinden izlenebilir. Bizansın toplumlararası ilişkilerin dışında kalmasına neden olan bölgelerdedir bu şehirler. İznik, İzmit, Bursa, Edirne, Mısır, Musul ve Batı'ya doğru örgütlenmenin merkezleri, başşehirleridir. Osmanlı şehir örgütlenmesi eski uygarlık merkezleri ve İslam şehirlerini de birliğine katmıştır. Bütün Osmanlı şehirlerinin bağlandığı merkez olarak İstanbul üç kıta ve üç büyük deniz ulaşım sisteminin düğüm noktasıdır. Osmanlı egemenliğinde İstanbul, Doğu-Batı ilişkilerinin örgütlendiği ve denetlendiği merkez olarak 16. yüzyılda nüfus açısından en büyük şehir olma özelliğindedir. İmparatorluk siyasetinin biçimlendiği merkez olarak İstanbul'da her türden etkinlik, halkın gündelik yaşamı dahil, devlet işi olarak yürütülmüştür.

“Osmanlı imparatorluk örgütünün merkezîyetçi denetimi altındaki ilişkiler dünya ilişkiler sisteminin Akdeniz dışına kayışı ile yavaş yavaş gerilemeye başlayacaktır (...) günümüze ulaşan zamanlarda ilişkiler başka yerlerde örgütlendiği için gelişmeler ve şehirleşmeler Osmanlı alanı dışında kalmıştır.”⁶⁰

Şehir, kesintisiz bir süreç içinde, ‘belli ilişki, örgütlenme ve çözümler’ sonucunda ortaya çıkmıştır. Şehirler tarihteki ilk görünümlerinden itibaren tarım ve üretim ilişkilerinin dışında bir gücü, bunları aşan bir örgütlenmenin ifadesidir. Dolayısıyla tarihin birçok döneminde Doğulu özellikler taşıyan kent/şehiri, sanayi devriminin üzerinden belirlenen ekonomik ve toplumsal sistemin özellikleri üzerinden tanımlamak sorunludur. Tuna'nın çalışması, kendi ifadesiyle “başka alanlar için de geçerli olabilecek bir sistemleştirme denemesidir.” Bu ‘deneme’ kent sosyolojisi çalışmaları içerisinde özellikle yayınladığı dönemde -1987- gereken ilgiyi görmemiştir. Kent Sosyolojisinin alanını kent-kasaba araştırmalarının belirlediği bir

⁵⁹ A.g.e., s. 165.

⁶⁰ A.g.e., s. 172.

süreçte Tuna'nın *Şehirlerin Ortaya Çıkışı* üzerinden bütünlüklü bir şehir kuramı önerisi ortaya koyması ve sistemleştirme çabasına girişmesi bunun nedeni olabilir mi? 90'lı yıllarla birlikte neo-liberal politikaların etkinlik kazanması, kent/şehirlerin sorunlarını ve kavramlarını (gecekondu-varoş, merkezi yönetim-yerel yönetim, sermaye hareketlerinin mekana-toplumsal olana yansımaları v.b.) değiştirdi. Kent/şehir çalışmaları çeşitlendi, ekonomik ve siyasi yapının kentlerdeki değişim, gelişim, dönüşüm sürecine etkileri üzerinden yapılan çalışmalar farklı disiplinlerin konusu oldu. Bu sürecin kentlerin formunda ve sosyal yapısında yol açtığı değişiklikler araştırmaların ana konusunu oluşturur. Kent/şehir çalışmalarında konuların farklılaşması ve çeşitlenmesinin yanısıra kent/şehir tarihleri üzerine yapılan çalışmaların artışına karşın şehir olgusunun tarihsel bir bütünlük içerisinde ele alındığı çalışmalardan söz etmek zordur. Bu açıdan bakıldığında da Türk Sosyolojisinde, kent/şehir çalışmalarının/araştırmalarının içinde Korkut Tuna'nın çalışması özgünlüğünü ve önemini korumaktadır. Günümüzde sermayenin kentlerin yapılanmasındaki etkinliği ile birlikte dünya kentlerinden, küresel kentlerden söz edilmektedir. İstanbul'da son yıllarda kentin çeşitli bölgelerinde yerel yönetimler aracılığıyla gerçekleştirilen 'kentsel dönüşüm projeleri' ve UNESCO destekli araştırma projelerinin artışına dikkat çekmekle yetineceğim. Kent/şehir çalışmaları, şehircilik faaliyetleri adı altında, toplumu biçimlendirmenin aracı olarak okunabilir. Son sözü Korkut Tuna'ya bırakalım:

"(...) Sosyolojinin de katkılarıyla, aslında, şehirler topluma çeki düzen vermenin, toplumu biçimlendirmenin bir aracı haline geliyorlar. Hakikaten sosyolojik açıdan Batı şehri üzerine yazılanlardan hareketle Batı toplumunu ve daha da ileri giderek geleceğin dünya kentinin nasıl bir kent olacağını (...) şehirler ekseninde dünyanın nasıl bir biçim alacağını da görmek mümkün."⁶¹

⁶¹ Korkut Tuna, "Disiplinlerarası Şehir Çalışmaları Sempozyumu Açılış Konuşması", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 9. Sayı, 2004, ss. 5-8, s. 6-7.